

Alemko GLUHAK

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

gluhak@hazu.hr

O POSUĐENICAMA U HRVATSKIM DIJALEKTIMA

U rječnicima različitih tipova (neetimološkima) nalazimo i razne etimološke podatke. Takvi podatci moraju biti točni i precizni; ako nisu takvi, bolje je da ih onda rječnik nema. To se tiče i hrvatskih dijalekatnih rječnika i drugih dijalekatnih djela.

Mnogi hrvatski rječnici različitih tipova daju i podatke o porijeklu one riječi koja je geslo odgovarajućega članka – tako je i u nekim dijalekatnim rječnicima. Želeći da podatci budu što sažetiji, autori često preskoče neke podatke. U općim rječnicima tako se gubi podatak o kulturnom kontekstu nastanka dotične riječi ili sklopa riječi. Tako se događa i u enciklopedijama i leksikonima, gdje pak se često daju podatci o povijesti pojma kojemu geslo pripada, ali se takvi povijesni podatci ne povezuju s odgovarajućim jezičnim podacima.

Ovdje sada nisu važni oni dijalekatni rječnici i druga djela u kojima se ni na koji način ne govori o porijeklu riječi i izraza.¹

Zanimljiv je stav koji u rječnicima veliku pažnju posvećuje posuđenicama, pa se riječi što je tako klasificirana dodaje etimološki podatak, zapravo ili oznaka jezika iz kojega da je riječ potekla ili uz takvu oznaku i pripadna riječ toga jezika iz koje da je naša riječ potekla – ali se nikakva pažnja ne daje onim drugim riječima. Naime, neke dijalekatne riječi itekako su zanimljive jer npr. čuvaju praslavensku starinu.

---

¹ Kako ne bi bilo nesporazuma, naglašavam da ovdje neću davati konkretne primjere iz konkretnih rječnika koji imaju porijeklene podatke, nego ću takve primjere iskonstruirati. Od dijalekatnih rječnika ovdje spominjem samo *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugoreškog kraja* Marinka Perušića, iz kojega uzimam neke primjerske riječi; ali da naglasim da u tom rječniku porijeklenih podataka nema.

Npr., u čakavsko-kajkavskim govorima karlovačko-dugoreškoga kraja zabilježen je glagol *mriž't* 'sitno kišiti, sipiti'². On odražava praslavensko **meržiti* slična značenja, kakvo je u bjeloruskom *meréžic* 'sipiti, rominjati (o sitnoj kiši)'³. U jednom većem dijalekatnom rječniku ukazalo bi se i na takav podatak, kao što bi se za *metŭlj* dao podatak da je od psl. **metul'ь*, za *mānjgovat* 'dangubiti, ljenčariti' da je od **manь govati*, za što postoji **manь gověti*, za *māl* 'malen' da je od **malъ* itd. – Za očite mlade tvorbe dovoljna bi bila samo neka oznaka (npr. stilizirano slovo T) da se radi o tvorbi, npr. za *mlādoletnjak* 'božićni kruh koji se peče na Badnjak, a jede na prvi dan Nove godine' očito je da je to tvorba od *mladoletni*, to od *mlado leto*. – Treba pak posebno paziti na to što su neke riječi takve da možemo reći da se radi o današnjoj tvorbi, a zapravo se može raditi o nasljeđivanju tvorenice iz starijega, praslavenskoga doba (pa vjerojatno često i bude tako); npr., riječ *mđstac* 'mostić' možemo promatrati kao današnju umanje-nicu na *-ac* od *most*, možemo ju vidjeti kao nasljedak praslavenskoga **mostьcb* (pa se u tom slučaju radi o tvorbi koja se zbila u praslavensko doba), ili kao nešto iz nekogjega vremena između.

Ako pak se daju porijekleni podatci o p o s u đ e n i c a m a, u odgovarajućim su dijalekatnim rječnicima takvi podatci zapravo nesređeni i ustvari prečesto netočni.

Najčešće se zanemaruje stvarno porijeklo riječi – npr., neke su riječi posuđenice iz srednjovisokonjemačkoga, mletačkoga talijanskoga, dijalekatnoga mađarskoga itd., no za takve se tipove posuđenica obično sve iznivelira na današnji jezik, pa se kao izvor daje današnja riječ odgovarajućega današnjega jezika. U to se još umiješa i zanemarivanje tvorbe, i eto zbrke podataka. – Tako je i u mnogim drugim rječnicima, enciklopedijama, leksikonima, priručnicima i drugoj literaturi, pa onda i u tekstovima drugih namjena (npr. u školskim udžbenicima).

Ako se kakvi porijekleni podatci daju, onda možemo reći da je gotovo pravilo davanje kakva-takva podataka o p o s u đ e n i c a m a, tojest o njihovu stranome porijeklu.

Jedan korak u redukciji podataka u vezi s riječima stranoga porijekla jest izostavljanje podataka o koracima u posuđivanju: često riječ ne dolazi izravno iz jezika za koji se naznačuje da je izvor.

Npr., što bismo dobili time da se za riječ *bačva* daje tumačenje porijekla kao što je dano u novoj *Hrvatskoj enciklopediji* – tamo je odmah iza gesla dano tumačenje porijekla, u zagradama, ovako: »pučki lat. *buttia* za klas. lat. *buttis*«.

² Perušić 1993:68. Usp. tamo (193) i *mrižŭljti* 'sitno sipiti, kišiti, rominjati'.

³ U ESSJa 18 nema odgovarajućega članka **meržiti* (ima samo **meržiti (se)* od **merža* 'mreža'), ali se taj glagol značenja 'sipiti, rominjati; svjetlucati' i sličnih spominje u ESSJa 20 pod **morzga*, s primjerima iz ruskoga (dijal.), bjeloruskoga (dijal.) i češkoga.

Što uopće čitatelj iz toga doznaje? Za početak, dan mu je kriv podatak: da je hrvatska riječ *bačva* posuđenica iz pučkolatinskoga. Ali to nije točno: ni za starohrvatsku se riječ ne može reći da je posuđenica iz pučkolatinskoga, nego je iz takva izvora (iz takva!) potekla praslavenska riječ (mlađa praslavenska) **bъči*, **bъčъve*. No izvor te praslavenske riječi možda i nije upravo ta pučkolatinska riječ, nego bi to bila neka germanska (starovisokonjemačka), koja je odraz valjda starije germanske posuđenice iz narodskolatinskoga. No tu je još jedan podatak važan: da je riječ udešena, svojim završetkom, na drugu, na riječ **lagy*, **lagъve* (a ta pak je mlađa praslavenska riječ posuđenica iz starovisokonjemačke **lāge*, što pak je od *lāgen*, *lāgel*, a to pak je iz latinskoga *lagōna*, *lagūna*, za vrstu boce, to pak iz grčkoga *lāgynos*, a to pak je najvjerojatnije posuđenica, ali nepoznata izvora). – Tu se pak postavlja pitanje: kakve su to veze Slavena VII. stoljeća, ili kojega li već vremena tu negdje, s Germanima, u vezi s upotrebom bačava, u vezi s uvozom bačava... Eto zanimljivih pitanja. Gdje su odgovori? Nedostaje dakle izvanjski, nejezični kontekst. – Ali takvi mnogobrojni podatci nisu za dijalekatni rječnik. Dakle treba razmišljati drugačije.

Drugačiji način reduciranja podataka jest označavanje porijekla riječi pojma ili elemenata te riječi i sl. – samo oznakom jezika iz kojega bi to poteklo. Očito je da tu sigurno često dolazi do netočnosti ili barem nepreciznosti, upravo zbog želje za tim da se da što sažetiji podatak – pa presažet podatak postaje nedobar podatak.

Posuđenice su u hrvatski jezik ulazile za sve vrijeme hrvatskoga jezika: od vremena prahrvatskoga, u starohrvatsko, srednjohrvatsko i novohrvatsko jezično vrijeme.⁴ (Riječi koje je iz drugih jezika preuzeo praslavenski jezik, kao pret-hrvatski predak hrvatskoga jezika, ne možemo smatrati posuđenicama za hrvatski jezik. Takve su riječi npr. *crkva*, *hljeb*, *knez*, *kralj*, *šljem*.)

Posuđenice iz prahrvatskoga ili iz starohrvatskoga vremena jesu npr. riječi preuzete iz dalmatskoga jezika, npr. riječ *dupin*. Za hrvatski jezik riječ *dupin* nije posuđenica npr. iz grčkoga ili latinskoga (da jest posuđenica iz grčkoga iz toga vremena, imala bi oblik **dljepin* ili možda **devpin*, **depin*); dalmatska je riječ

⁴ Dobro bi bilo imati na umu bar grubu podjelu vremenskoga razvoja hrvatskoga jezika (ova se podjela – dana u Gluhak 1997 – temelji na podjeli Dalibora Brozovića, npr. u 1975, 1978):

prestandardno razdoblje

pretpismeno (od doseljenja do prve pismenosti) = *prahrvatski*

pismenost i književnost hrvatskoga srednjovjekovlja (IX/X–XV.st.) = *starohrvatski*

jezični izraz u XVI.st. = *stariji srednjohrvatski*

jezični izraz u razdoblju 1600–1750 = *mlađi srednjohrvatski*

standardno razdoblje

od sredine XVIII.st. do narodnoga preporoda = *stariji novohrvatski*

od preporoda do 1900 = *srednji novohrvatski*

XX. stoljeće = *današnji novohrvatski*.

nasljednica latinskoga (narodskolatinskoga) oblika riječi koja je posuđenica iz grčkoga. To se u npr. u općem rječniku koji daje porijeklene podatke mora pisati kao prahrv. ← dalmat. < lat. *delphīnus* (usp. *delfin*) ← grč. *delphīnos* – to jest, mora se ukazati na karike lanca preuzimanja (u ovom slučaju, i nasljeđivanja, jer sama dalmatska riječ nije došla iz grčkoga, nego je dalmatska riječ nasljedak one latinske/narodskolatinske⁵).

Što je s mlađim posuđenicama? – Tu dolazim na ono što želim istaknuti.

Radi se zapravo o različitim putevima ulaska riječi u koji narodni govor, u govor kojega mjesta, i s različitim dobima.

Uzmemo li npr. govor kojega kraja ili mjesta, i u njemu ćemo naći ono što se naziva riječima stranoga porijekla. No koji su koraci bili do oblika koji sada postoji u dotičnom govoru?

Uzmimo riječ *škare*. Možemo li za nju u dijalekatnom rječniku napisati da je posuđenica iz njemačkoga jezika, da je to dakle germanizam? Ne, to nije precizno. – Riječ je u hrvatski jezik došla iz srednjovisokonjemačkoga jezika⁶ (tako i u slovenski⁷). To je tumačenje porijekla za hrvatski jezik kao cjelinu.

Međutim, ako govorimo npr. o govoru Konjščine, ili Zagorja, ili ako govorimo o bednjansko-zagorskom dijalektu ili o kajkavskom narječju, onda ne možemo reći da je ta riječ došla iz srednjovisokonjemačkoga. Ona je u pojedine govore i drugamo došla iz jednoga drugoga izvora: iz jezika obrtništva, iz obrtničkoga jezika.

U vezi s posuđenicama moramo zapravo misliti i na taj način: postoji i međukorak između onoga što nam izgleda kao izvor riječi i same dijalekatne riječi.

Takvi međukoraci jesu jezik administracije, jezik crkve, jezik trgovine, jezik obrta, jezik poljoprivrede, jezik ribarstva... Među njima je i standardni jezik, kao jedna nadcjelina.⁸ – Kao što danas imamo međukorake i te i npr. jezik sporta, jezik zabave (*šlager*, *hit*, *evergrin*, *song*, *stejdž*, *personaliti*)... Također, treba imati na umu da riječi ne ostaju unutar jedne relativno uže značenjske skupine (i struke), one se šire u razna područja (npr. riječ *hit* i *evergrin* ne tiču se samo zabavnih pjesama, one idu i u klasičnu glazbu, i u knjižarstvo, i drugamo).⁹

---

⁵ Vinja 1998:136–7, s detaljnim objašnjenjima.

⁶ U Skokovu rječniku veli se da je iz starovisokonjemačkoga (*skāri* mn.), kakvo sam tumačenje preuzeo u *HER*.

⁷ Upravo tako veli se u Snojevu *SES*.

⁸ O posredovanju usp. npr. u Filipović 1986 (ali ne i u vezi s takvim dijelovima jezika i sl.).

⁹ Tu se radi o kakvu takvu poznavanju inoga jezika iz kojega se preuzimaju riječi i drugo, o jednoj dvojezičnosti (usp. npr. u Weinreich 1970:81), makar i asimetričnoj, i sa znatno slabijim poznavanjem jezika koji je izvor posuđenica.

Dijalekatni govornik u svoje govorenje uklapa i riječi iz drugoga sustava – iz standardnoga jezika. Za toga je govornika standardni jezik upravo jezik posrednik za one riječi koje bismo mogli smatrati posuđenicama, ali je standardni jezik i više nego to, on je i sam davatelj svojih riječi, on je izvor riječi koje zapravo nisu pripadale dijalektu. Standardni je jezik za onoga koji u određenom trenutku govori (ili piše) svojim sustavom – jezik viši, ugledniji, uzorak.

Riječ *pila* (umjesto *žaga*, što je prije bilo običnije) preuzeta je iz jezika trgovine, ili jezika šumskih poslova – isto kao što je to bilo s riječju *žaga*. Za dijalekt, ni riječ *pila* ni riječ *žaga* nisu riječi preuzete iz srednjovisokonjemačkoga.

Riječ *prosvjed* u govorenju dijalekatnoga govornika tako je zapravo posuđenica iz jezika administracije (i to iz jezika administracije drugoga sustava: iz standardnoga jezika).

Dakle, ono glavno što želim naglasiti: nisu svi posuđenički elementi ušli u naše dijalekte izravno iz jezika koji se obično vidi kao izvor, niti se to dogodilo u vrijeme za koje mi mislimo da se to dogodilo.

Posuđenice se šire kroz razne slojeve ljudi, kroz razne prostore, u razna vremena. Posuđenice ulaze i kroz standardni jezik, kao krovni jezik za dijalekatne govornike, posuđenice ulaze i kroz žargone pojedinih struka, i svakojako.

Ako se u dijalekatnim rječnicima inzistira na točnosti zapisa izgovora riječi, na točnosti opisa značenja riječi itd.¹⁰ – onda treba biti dosljedan, pa inzistirati i na točnosti porijeklenih podataka. No jesu li oni zaista potrebni?

U samim dijalekatnim rječnicima zapravo ne bi trebalo gubiti snagu, vrijeme i prostor na određivanje “porijekla” pojedinih riječi. Podatke o porijeklu riječi treba davati u posebnim rječnicima, u kojima treba uvažavati sve elemente posuđivanja i širenja posuđeničkih elemenata.

Preciznost i točnost treba zahtijevati i u etimologijama, tojest u onome što se u rječnicima, leksikonima i enciklopedijama naziva etimologijom ili etimološkim podatkom.¹¹

Ako se ne može dati korektan i potpun podatak, onda je možda bolje da se nepotpuni i netočni podatci u dijalekatne rječnike ne stavljaju. Ako se i u dijalekatnom rječniku želi davati kakav etimološki podatak, on mora biti što potpuniji – točan i jasan. Iz toga slijedi da se za porijeklo riječi ili izraza mora osigurati i nekakav prostor.¹²

---

¹⁰ A to se zahtijeva i u općim rječnicima i drugdje.

¹¹ U vezi sa zahtjevom za preciznošću takvih podataka u rječnicima posuđenica, pisao sam u Gluhak 1999, a uopće o odnosu prema etimološkim podatcima u rječnicima, u Gluhak 1994. – Samo općenito o sažetim etimološkim podatcima, i to u vezi s povijesnim rječnicima, Zgusta 1991:193.

¹² U rječniku *Jadranske etimologije* Vojmira Vinje – koji je posebna vrsta etimološkoga rječnika

LITERATURA

- Brozović, Dalibor. 1975. Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću. U knj. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, godina III, knjiga 3, ur. Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović. Zagreb : Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Str. 75–86.
- Brozović, Dalibor. 1978. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. U zb. *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišna naklada Liber. Str. 9–83.
- ESSJa. 1993, 1994. *Ėtimologiĉeskij slovar' slavjanskih jazykov : praslavjanskij leksiĉeskij fond*. Pod redakcijej O. N. Trubaĉeva. Vypusk 18 (*matoga–*mękyĉska). Vypusk 20 (*morzatęjb–*męrsknęti). Moskva : Nauka.
- Filipović, Rudolf. 1986. *Teorija jezika u kontaktu : uvod u lingvistiku jeziĉnih do-dira*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga. (Djela JAZU, Razred za filološke znanosti, knjiga 59)
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rjeĉnik*. Zagreb : August Cesarec iz-davaĉ. (Biblioteka Vocabula)
- Gluhak, Alemko. 1994. Etimologije i rjeĉnici: hrvatski i drugi. *Filologija* 22–23, 143–154.
- Gluhak, Alemko. 1997. Pretpreporodni književni jezik – stariji novohrvatski : o nekim znaĉajkama pretpreporodnoga književnoga jezika. U zb. *Dani hrvatskog kazališta 23: Hrvatska književnost uoĉi Preporoda*, ur. Nikola Batušić, Rafo Bogišić, Rudolf Filipović, Milan Moguš, Franjo Švelec, Josip Vonĉina. Split : Književni krug Split. Str. 135–140.
- Gluhak, Alemko. 1999. Stran rjeĉnik stranih rijeĉi (Šime Anić, Nikola Klaić, Źelimir Domović, Rjeĉnik stranih rijeĉi : tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze). *Hrvatsko slovo* 222, 23. srpnja 1999, 7.
- Perušić, Marinko. 1993. *Rjeĉnik ĉakavsko-kajkavskih govora karlovaĉko-dugo-reškog kraja*. Karlovac : Radio Karlovac.
- Skok, Petar. 1973. *Etimologijski rjeĉnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga treća: poni²–Ź. Uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

(dopunskoga) – gesla su većinom rijeĉi dijalekatne, pa se u njemu vidi kako izgleda još opseŹniji pristup etimologiji dijalekatne rijeĉi.

- Snoj, Marko. 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga.
- Vinja, Vojmir. 1998. *Jadranske etimologije : Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Knjiga I : A–H. Zagreb : Hrvatska akademije znanosti i umjetnosti i Školska knjiga. (Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 74)
- Weinreich, Uriel. 1970. *Languages in contact : findings and problems*. Seventh printing. The Hague, Paris : Mouton.
- Zgusta, Ladislav. 1991. *Priručnik leksikografije*. [Prevod i predgovor Danko Šipka.] Sarajevo : Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Prijevod djela Manual of lexicography.)

On borrowings in Croatian dialects

Summary

The author is of the opinion that etymological data could be omitted from Croatian dialectal dictionaries if they are not complete and precise. Only etymologically correct data may be included in dictionaries.

Ključne riječi: dijalekatni rječnici, etimologija

Key words: dialect dictionaries, etymology